

Indledning

ANDERS DRÆBY SØRENSEN

Lige som Sigmund Freud i sin tid forfattede en afhandling om ubehaget ved kulturen i almindelighed, er det hensigten med denne antologi at kaste lys over det forhold, at der forekommer et vist ubehag ved livet i den specifikt moderne kultur. Hvad er med andre ord sammenhængen mellem den vestlige kulturs aktuelle tilstand og de former for lidelse, som vi så ofte hører om i vores medier?

Ved at stille dette spørgsmål vender antologien sig imod forestillingen om, at lidelse kan beskrives som et universelt træk ved menneskets tilværelse. Godt nok har alle samfund indeholdt lidelse i en eller anden form, men lidelsens tilstedeværelse i menneskets liv er ikke uafhængig af den historiske og geografiske kontekst, som mennesket lever i. Det betyder også, at lidelsen ikke kan forstås som et biologisk, psykologisk eller eksistentielt fænomen, der udelukkende kan forklares ud fra nogle indre forhold eller dynamikker i det enkelte individ. Som et alternativ til sådanne tidstypiske forklaringsmodeller deler antologiens bidrag en opfattelse af, at kulturelle faktorer spiller en afgørende rolle for den menneskelige lidelses udbredelse, fremtrædelsesformer og betydning – samt at der er aspekter i den moderne kultur, som i særlig grad er egnede til at skabe lidelsesformer. På vidt forskellig vis fokuserer bidragene således på lidelsens sammenhæng med de grundlæggende antagelser, værdier, normer, holdninger, adfærdsformer og tankemønstre, der udgør det kulturelle meningsnet i de moderne vestlige samfund. Bidragene er altså fælles om at anlægge et kulturelt perspektiv på lidelsens problematik, men samtidig belyser de fænomenet ud fra forskellige fagtradi-

tioner som idéhistorie, litteraturhistorie, filosofi, psykologi, sociologi og pædagogik.

I den introducerende artikel "Lidelsen i et kulturelt perspektiv" forsøger specialpædagogisk praktiker og humanistisk sundhedsanalytiker Anders Dræby Sørensen at udrede nogle af de tråde, der knytter det moderne menneskes lidelser sammen med tidens kulturelle tilstand. Herunder gøres det gældende, at vi må kaste lys over to overordnede dimensioner, hvis vi vil forstå det svære liv som en kulturel problematik. Den første dimension dækker over den status, som fænomenet lidelse kan siges at have i et samfund, der på én gang forherliger lykke og foragter lidelse – samtidig med at det har opbygget et enormt apparat til at synliggøre de svære elementer i livet og konfrontere dem med ekspertbistand af den ene eller den anden art. Den anden dimension henviser til, at visse sider af vores kultur kan give anledning til et ubehag, der påvirker udviklingen af menneskelig lidelse. I den forbindelse udpeger Sørensen frihed, forandring og sikkerhed som tre eksemplariske værdier i samtiden, der kan have en ubehagelig bagside. Begge disse dimensioner i sammenhængen mellem kultur og lidelse går med forskellig vægt igen i de resterende bidrag: kulturens indflydelse på lidelsens status og opståen.

I artiklen "Vestens puls" tager social- og personlighedspsykologen Henrik Høegh-Olesen hånd om et andet dominerende træk ved vores kultur, nemlig forandrings- eller tidsbevidstheden. Gennem forskellige tidsbilleder vises livet i det moderne Vesten at være præget af et rastløst pulsslæg – af accelererende stimulation, forandring og grænseløshed. Det forhold manifesterer sig ved, at flere og flere mennesker udstiller, udfordrer, pirrer og chokerer deres bevidsthed og legeme gennem f.eks. voldsæstetik, ekstrem sport, realityshows i tv, syntetiske narkotika eller genoptagelse af primitive kulturers skikke med kropsmutilering og -udsmykning. For Høegh-Olesen er efterspørgslen af disse grænseoverskridende og adrenalinpumpende fascinationsformer udtryk for, at vesterlændingenens forbrugs- og livsmønstre har radikaliseret sig i de seneste årtiers senmoderne kultur. Samtidig gør Høegh-Olesen dog også opmærksom på, at stimulationsniveauet har en grænse. Som forskellige individer har vi ikke samme behov for struktur og stimulation, nyheds- og flertydighedstolerance, risikovillighed og chancetagning.

Alle er vi dog grundlæggende set underlagt den vestlige kulturs massive forandringshastighed og dynamik, og der ses en stigende tendens til at den personlige grænse for forandring, stimuli og tempo overskrides blandt nogle individer med lidelse til følge.

Sociologen Mette Jensen trækker i artiklen “Tidspresset i det moderne menneskes tilværelse” en forbindelse mellem nogle forskellige sider ved vores kultur. Således sammenstiller hun forandringsbevidstheden med en manglende oplevelse af sikkerhed i det moderne samfund. Nogle mennesker risikerer nemlig at blive hægtet af, såfremt de ikke magter at leve op til den moderne kulturs krav om tilpasningsdygtighed og fleksibilitet. Tidspresset kommer hermed til udtryk i en konflikt imellem at ville have tid og energi til at nå et ideal om at få opfyldt alle sine behov i fritidslivet og på arbejdet og til faktisk at kunne holde til accelerationen af tempoet og udfordringerne i de mange aktiviteter, som ethvert tidshul i hverdagen udfyldes med. Resultatet er et tab af overblik og en gennemgribende usikkerhed, der kan føre det enkelte menneske ind i en tilstand af rastløshed og utilfredshed. Lidelsen opstår af afmægtigheden, og ifølge Jensen vil det være et skridt i den rigtige retning, såfremt problemerne får mulighed for at blive debatteret og løst i et fællesskab snarere end at blive overladt til hin enkelte.

Elementerne forandring og sikkerhed er nogle af de træk ved den moderne kultur, der går igen i socialpsykolog Per Schultz Jørgensens artikel “Familieliv – i en stresset kultur”. Her er det individets tætte relationer i familien og parforholdet, der kastes et blik på i lyset af den moderne rastløshed og jagt efter lykken. Familien og parforholdet er ifølge Jørgensen spændt ud mellem fordringen om forandringsparathed og ønsket om sikringen gennem en dybereliggende meningsfuldhed. Denne udspændthed udgør en væsentlig baggrund for det ubehag i moderniteten, der kommer til udtryk som stress: et af de mest udbredte navne for det moderne menneskes lidelser, der særdeles ofte fremstilles som et produkt af præstationssamfundets krav til både voksne og børn. Alle kan nemlig blive stressede som en mental og kropslig reaktion på overbelastning i forhold til at kunne få tilværelsen til at hænge sammen.

I artiklen “Frihedsbevidsthed og nederlagserfaring” griber idé- og litteraturhistorikeren Sune Liisberg fat på en bestemt side ved vores

kultur som ophav til ubehag: den vestlige verdens selvrealiseringsideal – eller nærmere bestemt dette ideals rødder i den almengørelse af frihedsbevidstheden, som blandt andet formuleres i den tyske idealisme. Netop med udgangspunkt i den tidlige modernitets filosofi såvel som romankunst gør Liisberg rede for frihedsbevidsthedens ansigter. For det endeliggjorte moderne menneske er det ikke skæbnen eller naturen, men dets frie viljekraft, der udgør grunden for dets handlinger. I det omfang det står en frit for at forfølge sine mål, står det imidlertid også en frit for at fejle, og i en vis grad kastes nederlaget derfor også tilbage på den enkelte som ansvarlig. Derfor består det moderne tragiske deri, at lidelsen i en vis forstand bliver den enkeltes eget værk i stedet for at kunne tilskrives skæbnen. Den ulykkelige er derfor den, der fejler og ofte ses at flygte ind i en skinvirkelighed eller digte en alternativ virkelighed frem, som om livet var en roman.

Selvom et fænomen som stress er blevet et meget almindeligt forekommende fænomen i vores tid, er det først og fremmest depression, som ved begyndelsen af det 21. århundrede synes at fungere som en slags indbegreb af menneskelig lidelse. I artiklen “Melankoli og depression” drager idéhistorikeren Hans Jørgen Thomsen et skel mellem melankoli og depression: melankoli som en betegnelse for en almindelig sjælelig tilstand og depression som et klinisk begreb, der dækker over en sygelig tilstand. Ifølge Thomsen eksisterer der endvidere en særligt moderne form for melankoli: et stemningsfænomen, som via det menneskelige sammenbrud kan slå over i depression. Dette melankolske gemyt er for det første snævert knyttet til kærlighedslivet. I den sammenhæng udspringer sortsynet af splittethed imellem at ønske sig kærligheden og samtidig måtte indse, at denne ikke kan realiseres i virkelighedens verden. For det andet er den moderne melankoli og depression forbundet med den vished om dødens uundgåelighed, der gør døden til en skandale for vor tids menneske og medfører et forsøg på at flygte ind i fremtiden. Endelig gribes vi moderne mennesker, for det tredje, af mismodighed, fordi vi lader videnskaben sejre over Gud og gør verden til en samling af ting uden nogen dybere mening.

Sociologerne Rasmus Willig og Anders Petersen kaster i artiklen “Depression som funktionspatologi” et noget andet blik på depression. Nemlig som en social lidelse, der er skabt af det moderne samfunds

sammensætning, alt imens depression også kommer til at signalere alt det, vi opfatter som problematisk. Begrebet depression betegner jo en forstyrrelse af lige netop de menneskelige funktioner, der giver social anerkendelse i vores kapitalistisk baserede verden. De depressive personer er således de mennesker, som ikke kan opfylde samfundets funktionskrav om at være fleksible, mobile og omstillingsparate og derfor ikke udgør nogen produktivkraft. Derfor ekskluderes disse personer fra samfundets anerkendelsessfære og bliver i det senmoderne videnssamfund at forstå som funktionsuduelige – altså handicappede. Eller som Willig og Petersen også beskriver det: det affald, et samfund nødvendigvis må producere i det omfang, forandringsparathed og effektivitet bliver de dominerende sociale anerkendelsesværdier.

I farmaceuterne Pia Knudsen og Claus Møldrups artikel “Lykkepiller, livsstilsmedicin og medicineret normalitet i depressionsbehandling” suppleres den idéhistoriske og sociologiske belysning af vor tids depression med et samfundsfarmakologisk perspektiv. Begrebet lykkepiller anvendes ofte som populær betegnelse for en række anti-depressive lægemidler, der har fået en meget stor opmærksomhed i offentligheden og indtages af en betragtelig andel af de vestlige befolkninger. Lykkepillerne anvendes i dag til behandling af sygelig depression, men opfattes af mange som midler til at forstærke normale menneskers anlæg eller til at blive lykkelig og ikke blot rask. Derfor gøres anvendelse af lykkepiller ofte til at umoralsk foretagende og anskues som et forsøg på at søge en letkøbt vej til lykken. Knudsen og Møldrup angriber imidlertid denne moralisme ved at cementere, at antidepressiv medicin stadigvæk først og fremmest er et middel til at behandle depression med, og at man risikerer at diskriminere de mennesker, der er syge og får hjælp den vej.

Psykologen Bente Hjorth Madsen knytter i artiklen “Lidelse og liv – depression og selvmordstanker” depressionsfænomenet sammen med vor tids mest radikale udtryk for lidelse: selvmordet. Madsens perspektiv på lidelsen er på mange måder overvejelser, der er dybt præget af et praktisk virke med forebyggelse af selvmord. I den forbindelse afviser Madsen selvmordet som nogen fornuftig løsning på de eksistentielle problemer, der i vores samtid må ses i lyset af visse menneskers meget store krav og forventninger til livet. Selvmordsrisikoen er dog også

forbundet med en individuel følsomhed over for desperation og fortvivelse. Nogle mennesker har en lav og andre en høj evne til at overleve belastninger i livet. Denne evne afhænger ifølge Madsen af den enkeltes grad af selvværdsfølelse og aggressionsforvaltning, og 'det antidepressive menneske' og 'det antisuicidale menneske' angives som betegnelser for modstandsdygtige positioner for en personlighed at være i.

Et langt mere overordnet kulturelt perspektiv på fænomenet angst anlægges af psykologen Esben Hougaard i kapitlet "Angst og kultur". Angst udgør en af de mest udbredte lidelsesformer i vores samtid. Kapitlet forsøger at besvare spørgsmålet om, hvordan kulturen påvirker angstens forekomst og fremtrædelsesformer. Angst er et psykobiologisk forsvarssystem, og angsten findes i alle samfund, men den er også påvirket af kulturelle faktorer. Angstens fremtrædelsesformer varierer på tværs af kulturer. Det er imidlertid vanskeligt at sige noget sikkert om, hvorvidt der er forskelle i angstens udbredelse, eller om angsten er tiltagende i de moderne, vestlige samfund, således at vi nu skulle leve i en 'angstens tidsalder'. Angstens iøjnefaldende placering i det moderne samfund kan også bero på, at grænsen mellem det normale og det lidelsesfulde er blevet sænket i løbet af de sidste hundrede år.

Som et sidste udtryk for lidelse i vores samtid undersøges traumefænomenet af psykologen Peter Elsass i artiklen "Traumeindustrien". Med udgangspunkt i et kulturpsykologisk perspektiv retter Elsass sit fokus mod de sværere traumer, som krig og terror producerer. I kølvandet på denne traumeindustri er der udviklet en stor psykosocial hjælpeindustri i de vestlige velfærdssamfund, som skal tage sig af traumebehandling, kriseintervention og psykisk sundhed. Nogle mennesker har opfattet denne udvikling som et skrækscenarium og kritiseret traumepositionen for at indebære en undertrykkelse af de sunde ressourcer i befolkningen.

Efter elleve artiklers fremstilling af lidelsens opståen og udtryk i den moderne kultur rundes antologien af med lægen Søren Ventegodt. I artiklen "En lægevidenskab baseret på bevidstheden" genoptager Ventegodt den førmoderne idé om, at lidelsen ikke behøver at være noget rent negativt, men kan rumme en vej til et dybere og mere helt liv. På en meget moderne måde skal denne vej dog gå gennem en lægefaglig behandling, der godt nok ikke foregår gennem patientens krop, men

derimod gennem bevidstheden. Selvom Ventegodt befinder sig inden for en bestemt holistisk medicinsk horisont, tjener hans artikel til at åbne for et spørgsmål om, hvad vi moderne mennesker kan give lidelsen af positiv betydning.

En person, der på mange måder kredsede om dette spørgsmål, var denne antologis medredaktør, idéhistorikeren Hans Jørgen Thomsen. Baggrunden for denne kredsen var et liv, der i lange perioder viste sig at være et svært liv, og som inden vores færdiggørelse af denne antologi også nåede at give op. Thomsen døde i januar 2005, og denne antologi får lov til at stå som minde om et liv, der måske nok var svært, men samtidig fik stor værdi for mange mennesker.